

УДК [323.1+327.3]:821.161.2

Тетяна Сандрович

НАЦІОНАЛЬНА ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ Б. ГРІНЧЕНКА)

У статті розглянуто сутність понять «національна» та «інтернаціональна ідея». Виявлено зв'язок літератури з національними прагненнями українського народу до самовизначення. Проаналізовано взаємозв'язок національної літератури з процесом формування ідентичності народу.

Ключові слова: еліта, ідентичність, ідеологія, інтернаціональна ідея, національна ідея, національна література, національний, нація, самовизначення.

Сандрович Т.

НАЦИОНАЛЬНАЯ И ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ В ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ СТАТЕЙ Б. ГРИНЧЕНКА)

В статье рассмотрена сущность понятий «национальная» и «интернациональная идея». Выявлена связь литературы с национальными стремлениями украинского народа к самоопределению. Проанализирована взаимосвязь национальной литературы с процессом формирования идентичности народа.

Ключевые слова: элита, идентичность, идеология, международная идея, национальная идея, национальная литература, национальный, нация, самоопределение.

Sandrovych T.

THE NATIONAL AND INTERNATIONAL IDEA IN LITERATURE (EXAMPLE, B. HRINCHENKO'S ARTICLES)

In the article are considered the essence of concepts «national» and «international idea». There are detected the connection of literature with the national aspirations of Ukrainians to self-determination. Analyzed the relationship of national literature with the process of forming the nation identity.

Key words: elite, identity, ideology, international idea, national idea, national literature, national, nation, self-determination.

Постановка проблеми (актуальність). Тривалий період роз'єднання українських земель негативно вплинув на стан свідомості українців, адже сприйняття й ототожнення себе зі своїм народом, усвідомлення своїх звичаїв, вірувань, традицій деформувалось під впливом інших національностей, що спричинило появу багатьох відмін у ставленнях до власної історії та самобутності українців. Ось тому необхідно зрозуміти, яку роль відіграє національна свідомість для українців, звісно як і для кожного народу загалом. Досліджуючи це питання, можна сказати, що це світосприйняття себе як частини цілого народу, що має насамперед власну мову та систему цінностей, які перейшли від батьківської хати, колиски, одним словом, від родинного затишку й тепла рідних. Вбачаючи в мові, пісні народу сили для духовного збагачення, віри в майбуття, то стає зрозумілим чому все це прагнули в нас відібрати. Роки заборон усього українського не пройшли безслідно – вони акумулювалися в пам'яті народу. Справді, українці, що прагнули до самовизначення, до ідентифікації з своєю нацією, але боялись репресій і тому процес формування національної ідентичності народу постійно віддалявся. Яскравим прикладом є вірш «Наші батьки» Б. Грінченка, опублікований у журналі «Дзеркало» за 1892 рік:

«Вчують мову – чудно вийде,
Незвичайно і негарно,
Поголоска зараз піjde.

...

Небезпечна він людина ...

Запроторить можуть часом

Аж туди, де козам роги ...» [7].

Складна ситуація виявилась в українській еліті, а також ідеологів становлення української нації – письменників України. Одні швидко здавалися, інші йшли до кінця, незважаючи на критику та утиски з боку влади. Така ситуація трапилася і з Б. Грінченком, про це він пише у своєму вірші «Патріот»:

«Двадцять літ за патріота
Я себе вважав,
Поки книжку українську
Сам не написав!» [10].

Прагнення до відродження нації простежувалося лише в деяких письменників, що не боялись відкрито заявити про це на загал. Досить змістовно про це написав Б. Грінченко в байці «Кажан», зокрема процитуємо мораль:

«Таких і в нас чимало кажанів:

Він брат тому, в руках дубець у кого» [6].

Аналіз досліджень. Проблемі дослідження національної та інтернаціональної ідеї у свій час приділяли увагу українські письменники, учені, публіцисти, історики тощо. Насамперед проаналізуємо погляди відомих письменників, громадських діячів, серед яких є постать М. Драгоманова, І. Франка, Б. Грінченка. Зокрема, М. Драгоманов у статті «Шевченко, українофіли й соціалізм» вважає, що «Тільки ж ми занадто привикли, що Українцям ніхто не допомагає, – то й на сей час будемо доволні, коли в сьому нашому бажанню, щоб соціалісти неукраїнських мов серед України вменшували “націоналізм” і збільшували “інтернаціоналізм” кожний серед людей своєї мови, не побачили “вузького націоналізму” в нас самих. Усе-таки найважчі тягарі соціалізму на Україні мусять узяти на себе самі українські соціалісти. Ніхто, як вони, мусять узятись за те, щоб не дасти в кінець розділитись городам і селам на Україні на дві, чи три, чи чотири породи. Для того вони мусять тільки звернути більше уваги на тих людей, які переходять із українських сел у городи. А таких чимало» [11, с. 148]. На думку М. Драгоманова, такими просвітителами є українські соціалісти, що мають вести за собою у справі відродження національних устремлінь українського народу, на відмінну від інтернаціональних, що ввібрали в себе та замінили все національне інтернаціональним. Недоліком такого явища може стати невідповідність прагнень та результатів таких очікувань, оскільки така нація розчиняється серед інших, не розуміє власного призначення, тобто мети свого існування. Така нація не матиме власного бачення історії, а кожен раз сприйматиме нову, написану іншими як свою власну й правдиву, тобто залишатиметься тільки виконавцем чужих прагнень, устремлінь, а значить надалі деградує й повністю зречеться своєї історії та свідомості всіх попередніх поколінь.

І. Франко у статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» аналізує літературну ситуацію в Німеччині та вказує на брак у ній літературного смаку до справжніх творів. Особливості національної літератури в нього представлені як «оригінальні прикмети, основні особливості її народного гумору і народного пафосу, властивості її вислову, літературного стилю, поетичної техніки» [16, с. 34]. Він вважає, що національна література є «виразом певних ідей і боротьбою за її здійснення, втілення тих ідей на ґрунті якоїсь національності і для тої національності» [16, с. 33]. Інтернаціоналізм у літературі трактували як прагнення читати літературу як власних, так і зарубіжних письменників, коли «націоналізм і інтернаціоналізм тут ані крихти не суперечні» [16, с. 34], що дає змогу «з однаковим інтересом читати і смакувати твори високоталановитих письменників – німців, французів, американців, італійців, шведів, чехів, поляків, так і своїх рідних» зі «зведенням до спільного іменника всієї справжньої літературної творчості, а то до спільного іменника могутих духовних, суспільних та моральних інтересів нашого часу» [16, с. 34]. На його думку, «обов'язок усякої національної літератури і кожного писателя та критика свідомого своєї мети, – реагувати проти шкідливої моди, поборювати її властивими йому літературними способами» [16, с. 39]. Водночас дослідник наголошував на тому, що «в літературі ще більше, ніж у політиці, має перевагу сила над правом: сила таланту, сила переконання і запалу над засидженим правом традиції, формулок і доктрин» [16, с. 39–40]. Таким чином, письменник зіставляв реальну дійсність з ідеальною, коли кожен письменник абсолютно вільно зможе друкувати власні твори, без страху стати ворогом для панівної нації і, як наслідок, втратить усі можливості для власного гідного існування. Якщо ж національна література, так само як нація серед інших націй зможе вільно самовиражати свою культуру, а з нею і літературу, то сфера інтернаціональної літератури лише збагачуватиметься, а зв'язки між народами міцнітимуть. А для того, щоб стати саме таким письменником, потрібно пропагувати літературу своєї нації, вірити в її майбуття та докладати для цього зусиль.

Б. Грінченко також замислювався над значенням таких істин як національний та інтернаціональний. На його думку, ці поняття не можна між собою ототожнювати або ж поєднувати в одне ціле. Сутність поняття «національний» для Б. Грінченка полягала з необхідністю вибору власного шляху: «Наші вельможні предки... не вхопили своєї національної тропи» [14, с. 532]. Приналежність до української національності для Б. Грінченка є «фактор поступовий, чи – інакше – є нам благо та ще й таке, без якого ми не можемо обійтись, розвиватися, жити» [1, с. 32]. Процес відродження свідомості українського народу, становлення його національної ідеї можна здійснити лише тоді, за словами Б. Грінченка, коли нація зможе «сама порядкувати своїми справами, – це все одно, що тяжко хвору людину вернути до здоров'я, до повного сил і творчості продуктивного життя» [1, с. 34].

Нині питанню відродження національної ідеї українського народу приділяють увагу такі науковці: І. А. Хижняк, О. М. Тимошенко, А. Р. Наконечний, П. А. Ющенко, О. Б. Пашкова та ін. Національна ідея, за О. М. Тимошенко, «повинна поєднати ідею сильної державної влади з народоправством, подолати відчуженість між владою й народом, послідовно впровадивши принцип відповідальності як держави в цілому, так і кожного її представника перед громадянином і суспільством та громадянина перед державою» [15, с. 1]. На думку А. Р. Наконечного, «українська національна ідея розкривається як органічна складова національної свідомості» [12, с. 7].

І. А. Хижняк уважає, що «у XIX ст. національна ідея постає як протиположна програмі, а в добу романтизму приходить відчуття самоцінності кожного народу, розуміння того, що поняття нації ґрунтується на знанні минулого» [17, с. 8]. О. Б. Пашкова акцентує увагу на тому, що «національна ідея зреалізувалася у своїй державотворчій функції (здобуття державності українським народом у 1991 році)» [13, с. 5]. П. А. Ющенко аналізує таке поняття з психологічного погляду: «Національна ідея є системоутворюючим чинником особистості на рівні її психології, підсвідомості, свідомості і надсвідомості і торкається усіх боків її життєдіяльності: економічної, соціальної, політичної, культурно-історичної та ін.» [18, с. 1].

Мета статті. Акцентувати увагу на особливостях історичного становлення української нації, підкреслити необхідність розбудови української літератури та формування на її основі власної ідентичності незалежної від впливу інших держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення українців як нації, духовне збагачення народу можливе за умови усвідомлення сутності та значення національної та інтернаціональної ідей, зокрема й літературі. Повернемося до розуміння сутності національної та інтернаціональної ідей. Б. Грінченко в передмові до книжки А. Бебеля та Є. Пернерстрофера «**Національна та інтернаціональна ідея**» писав: «Кожна нація має право жити, бути незалежною і розвивати свої національні сили, і треба тільки, щоб між націями, так само, як і між індивідуумами, зникло ворогування» [1, с. 2]. Б. Грінченко уважав, що навіть недержавні народи мали право на рідну мову, яка була б «органом літератури й науки, громадянського й урядового життя. А вкупі з своєю мовою кожний культивував усе те, що з мовою поєднано й зв'язано і таким робом постала неминуча боротьба кожної народності за своє національне “я”» [1, с. 8].

Трактуючи поняття «національний», Б. Грінченко в додатку до книжки А. Бебеля та Є. Пернерстрофера «**Національна та інтернаціональна ідея**» наголошував: «Те, що каже Пернерстрофер про німецьку публіку, те саме виявилось і в нас: слово “національний” утратило кредит, бо “національними найлютіше звали себе такі партії, яким справжній народ здався тільки на те, щоб над їм панувати та його використовувати”. Через те й сталося таке диво, що як хто небудь озивався за право національне во ім'я найреальніших і найпекучіших потреб сього справжнього народу, то його все ж не хотіли слухати і все ж його мішали до купи з тими, які ладні були задавити кожен рух вільної думки серед народніх мас» [1, с. 30].

Колосальна робота в сенсі відродження національної ідеї українців не завжди поцінювалася як належить, навіть коли «та купка свідомих національно людей, яка насмілювалася досі йти у стріть течії, дуже добре зазнала на собі самій таких відносин: одні з щирого нерозуміння, а другі з тією чи сією лукавою метою не тільки плямили сіх людей всякими непочесними назвищами за те, що вони насмілювались озиватися за право своєї нації, але й кидали їм під ноги колоди, щоб спиняти їх роботу» [1, с. 30–31].

Прагнення до інтернаціональної ідеї, за Б. Грінченком, не може виявлятися як спосіб панування однієї нації над іншою, тобто «національна неволя, в якій доводиться жити недержавній нації, коли нація-пан хоче її зденаціоналізувати» [1, с. 33]. Вихід із такої ситуації можливий через боротьбу, «щоб добути своїй нації незалежне становище, бо тільки воно, – як справедливо каже Бебель, – “і може забезпечити їй оригінальність культури”» [1, с. 33].

У статті «**З українського життя**» Б. Грінченко наводить програму діяльності Української Демократично-Радикальної Партії, зокрема одним із пунктів програми є «заведення вселюдної початкової освіти і націоналізації школи на Україні» [2, с. 2], а також «перегляду основних державних законів і забезпечення їми права України на автономію» [2, с. 2]. Б. Грінченко підтримує прагнення українців щодо націоналізації шкіл та наголошує, що така справа «не з вітру взялася, а з ґрунту росте» [2, с. 4]. Він також усвідомлює всю складність реалізації поставлених завдань, тому звертається до реального, хоча й дещо болючого, досвіду. Виявилось, що в системі вищої освіти, а саме в Харківському університеті постало неможливим відкриття українських кафедр «по історії України, української літератури, мови й етнографії, з мовою викладовою українською» [2, с. 3]. Така життєва ситуація була реальною тоді, хоча обґрунтування відмови було словесно завуальовано: «Осуществление подобного желанія требует такихъ матеріальныхъ средствъ и наличныхъ силъ, какими университетъ пока не располагаетъ» [2, с. 3]. Щодо сутності такої відмови, то Б. Грінченко роз'яснює її необґрунтованість через можливість ведення змін, шляхом залучення до роботи працівників того ж університету, що раніше проводили лекції українською мовою. Ними були професори М. Сумцов (історик літератури й етнограф), Д. Багалій (історик). Б. Грінченко наголошував, що брак освіти в українського народу рідною мовою призводить до того, що українці «не знають хто й що вони і чого їм треба, щоб з такого становища вийти» [1, с. 34]. Водночас були й злети, зокрема активізація «просвітянського» руху по Україні – Одесі, Кам'янець-Подільському, Катеринославі, Катеринодарі, Києві, Лубнах, Чернігові [2].

У статті «**Ідея федералізму у декабристів**» письменник доводить, що така ідея виявлялась «в думках окремих людей, яких розум, широка політична освіта, особиста толеранція наводили на думку, що найкраще правило живи і давай іншим жити по своєму, як вони хочуть» [5, с. 2]. Аналізуючи реалізацію такої ідеї, Б. Грінченко пише: «Прихильників до федеративного ладу було мало. Пестель з усім “Південним Товариством” стояв проти його» [5, с. 10]. За словами П. Пестеля, існувало дві національності: «не державні», що «цілком залежать від центрального уряду, завжди бажать незалежності та окремого політичного існування» [5, с. 11] – «право народності» та націю, що володіє «правомъ благоудобства». Наслідком такої

доктрини є зречення від свої національності та набуття статусу народу, коли «замість любови до рідного краю з'явиться любов до цієї його країни» [5, с. 15]. Такий підхід до сутності питання критично оцінювався Б. Грінченком, а тому твердження про невміння «удержати та використати свою політичну незалежність» за П. Пестелем, протиставляв часам козацтва, коли Україна «мала своїх гетьманів, окреме військо та цілком незалежне внутрішнє життя» [5, с. 13].

У статті «**Наші патріоти**» Б. Грінченко звертається до суті поняття «українського патріота», адже його «ні по чому не можна пізнати, що він є» [8, с. 2]. Також наш патріот не говорить українською мовою, а «з вельми мудрих причин балакає по-московському» [8, с. 2]. Щодо сутності видавничої справи україномовних книжок, то «наші патріоти бажають, щоб справа з Шевченковими творами була національною таємницею. Тим вони й дбають, щоб ніхто й нічого про неї не знав. І ось ніхто нічого не знає...» [9, с. 3].

Відродження нації, її свідомості, на думку Б. Грінченка, це поступовий процес, тому «коли не говорить сьогодні, – говоритиме завтра, по завтрюму – в міру, як зростатиме його свідомість; але говоритиме *неминуче*, бо коли в його є щось *своє* з погляду національного, то – серед сьогочасних обставин громадського й політичного життя – свідомість ця *не може* не прокинутися, – доводом тому історія Європи ХІХ віку і пережиті роки ХХ-го» [1, с. 33]. Реалізація цього процесу залежить від «багатьох річей: від міри культурності й енергії нації зневоленої і нації-пана, від загальної сили центрального уряду, від того, скільки часу нація живе зневоленою, від загальних політичних та економічних обставин і т. и.» [1, с. 33].

Висновки. Отже, процес становлення української нації, формування її ідентичності та самосвідомості здійснюється успішно завдяки нашим інтелектуалам-патріотам, світочам нації, що ведуть за собою мільйони українців. Утиски в минулому, зокрема Валуєвський циркуляр (1863 р.), Емський указ (1876 р.) та подальші репресії щодо української інтелектуальної еліти зашкодили відродженню нації, становленню її самобутності та самоцінності. У таких умовах залишалися лише найстійкіші, що прагнули наповнити національну ідею справжнім змістом любові. Одним із них став Б. Грінченко, він широко популяризував ідеї національного відродження нації, писав критичні статті щодо поглядів на розвиток нації іншими письменниками, що намагались підлаштуватися під систему влади.

Література:

1. Бебель А. Національна та інтернаціональна ідея / А. Бебель, Е. Пернерсторфер ; переклад з німецької мови з передмовою і додатком Б. Грінченка. – К. : [Друк. Т-ва М.О. Гирич], 1906. – 38 с.
2. Вартовий П. З українського життя. Політична робота під спокійним поверхом. Платформа української демократично-радикальної партії. Харківські професори в ролі бюрократичних казуїстів / Б. м. и г. – С. 1–6.
3. Грінченко Б. Д. Местное издание / Б. Г. – [Чернигов : Тип. Губерн. Земства, 1894]. – С. 108–123.
4. Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – К., 1994. – 288 с.
5. Грінченко Б. Ідея федералізму у декабристів / Н. Г. – К. : Видав Б. Грінченко. – [Друк. С. А. Борисова], 1907. – 21 с.
6. Грінченко Б. Кажан / Б. Грінченко // Дзеркало. – 1892. – Ч. 9. – С. 1.
7. Грінченко Б. Наші батьки / Б. Грінченко // Дзеркало. – 1892. – Ч. 17–18. – С. 1.
8. Грінченко Б. Наші патріоти / Б. Грінченко // Дзеркало. – 1892. – Ч. 21–21. – С. 2.
9. Грінченко Б. Наші патріоти / Б. Грінченко // Дзеркало. – 1892. – Ч. 23. – С. 2–3.
10. Грінченко Б. Патріот / Б. Грінченко // Дзеркало. – 1892. – Ч. 8. – С. 3.
11. Драгоманів М. Шевченко, українофіли й соціалізм / М. Драгоманів. – Львів : Друк. НТШ, 1906. – 157 с.
12. Наконечний А.Р. Національна ідея як інтегративний чинник у суспільно-духовному житті України (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.05 / А. Р. Наконечний ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2001. – 23 с.
13. Пашкова О. Б. Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства: автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.05 / О. Б. Пашкова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2008. – 20 с.
14. Словарь української мови: в 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко ; Редакція журналу «Киевская старина». – К. : Видавництво АН УРСР – 1908. – Т. 2 : 3-Н. – 573 с.
15. Тимошенко О. М. Національна ідея як головний фактор національного відродження України: Автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.05 / О. М. Тимошенко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 24 с.
16. Франко І. Інтернаціоналізм та націоналізм у сучасних літературах / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. у 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С. 33–44.
17. Хижняк І. А. Міф та національна ідея у творчості Василя Пачовського : Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / І. А. Хижняк ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2004. – 20 с.
18. Ющенко П. А. Національна ідея як матриця формування особистості : соціально-філософський аналіз : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.03 / П. А. Ющенко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 20 с.